

STEPHAN BEVANS

A Theology Of Leadership, Not Management: Trinitarian Mission
And Baptismal Discipleship

THIERRY MEYNARD

Fan Shouyi, A Bridge Between China And The West Under
The Rite Controversy

TOMASZ SZYSZKA

Franciszkańscy misjonarze w Peru

ALEKSANDER BOGOLUBOW

Polacy w Kościele katolickim na Kaukazie Północnym

MAGDALENA RZYM

Alawici – czciciele Słońca czy Boga Najwyższego?

KLAUS VELLGUTH

Relational Missiology. When Mission Gets In Between

JUSTYNA NOWICKA

Rola inkulturacji w nowej ewangelizacji

SERGIUSZ ANOSZKO

Teologia misji i ruch misyjny w nauczaniu wczesnego
Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (mormonów)

KATARZYNA ANNA MICH

Ruch misyjny wśród młodzieży akademickiej w okresie
międzywojennym w ówczesnej refleksji teologicznej

MARCIN WRZOS

Modele pomocy misjom na podstawie działalności Fundacji Pomocy
Humanitarnej „Redemptoris Missio” w perspektywie 25 lat (1992-2017)
w świetle dokumentacji źródłowej oraz jej periodyków

ANNALES MISSIOLOGICI POSNANIENSES

Tom 22
2017

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu • Wydział Teologiczny
ADAM MICKIEWICZ UNIVERSITY IN POZNAŃ • FACULTY OF THEOLOGY
POZNAŃ, POLAND

Rada Wydawnicza

ks. prof. UAM dr hab. Adam Kalbarczyk, Mieczysława Makarowicz, ks. prof. UAM dr hab. Mieczysław Polak,
ks. dr hab. Andrzej Pryba, ks. prof. UAM dr hab. Paweł Wygrałak – przewodniczący

Redaktor naczelny

o. dr hab. Piotr Piasecki OMI
e-mail: annalesmp@amu.edu.pl

Międzynarodowa Rada Naukowa

o. prof. Marek Inglot SJ (Pontificia Università Gregoriana, Roma)
o. prof. Artur K. Wardęga SJ (Macau Ricci Institute, Macau)
prof. Frederic Laugrand (Universite Laval, Quebec)
o. prof. dr hab. Jarosław Różański OMI (UKSW, Warszawa)
prof. UW dr hab. Maciej Ząbek (UW, Warszawa)
prof. Sandra Mazzolini (Pontificia Università Urbaniana, Roma)
o. prof. Pierre Hurtubise OMI (Saint Paul's University, Ottawa)
prof. Carmelo Dotolo (Pontificia Università Urbaniana, Roma)
o. dr hab. Paweł Zając OMI (UAM, Poznań)

Adres do korespondencji

Redakcja „Annales Missiologici Posnanienses” (Piotr Piasecki)
Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Wieżowa 2/4, 61-111 Poznań

e-mail: annalesmp@amu.edu.pl; **web site:** www.annalesmp.amu.edu.pl; pressto@amu.edu.pl

Recenzenci artykułów rocznika 2017

dr Mikołaj Gębka, dr hab. Franciszek Jabłoński, prof. UAM dr hab. Michał Kieling,
prof. UKSW dr hab. Wojciech Kluj, dr Łukasz Krauze, dr Paweł Adam Makowski, dr hab. Piotr Piasecki,
prof. UAM dr hab. Mieczysław Polak, prof. dr hab. Jarosław M. Popławski, dr hab. Maciej Szczepaniak,
dr hab. Tomasz Szyszka, prof. UZ dr hab. Bogdan Trocha, prof. KUL dr hab. Stanisław T. Zarzycki

Redaktorzy językowi

język angielski: Ron Quillo (San Antonio, USA), Tom Coughlin (USA)
język francuski: Pierre Hurtubise OMI (Ottawa, Canada)
język polski: Mieczysława Makarowicz

Pierwotną wersją czasopisma „Annales Missiologici Posnanienses” jest wersja papierowa
Publikacja finansowana z dotacji podmiotowej na utrzymanie potencjału badawczego Wydziału Teologicznego UAM

ISSN 1731-6170

Projekt graficzny okładki: Paweł Pąk

Wydawca

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Teologiczny,
ul. Wieżowa 2/4, 61-111 Poznań
e-mail: teologia@amu.edu.pl

Totem.com.pl, ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

SERGIUSZ ANOSZKO

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Wydział Teologiczny

Teologia misji i ruch misyjny w nauczaniu wczesnego Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (mormonów)

Jednym z podstawowych celów istnienia Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (dalej Kościół JCh., Kościół LDS, Kościół mormonów) jest szerzenie i propagowanie misji Jezusa Chrystusa oraz Jego proroków, ze szczególnym uwypokoleniem przesłania pozostawionego założycielowi tej wspólnoty Josephowi Smithowi (1805-1844) i jego następcom. Dlatego na mormońskich uczelniach sporo uwagi poświęca się kwestiom misji oraz odpowiedniemu przygotowaniu do głoszenia Ewangelii. Chcąc być skutecznym misjonarzem, każdy członek wspólnoty mormońskiej musi posiadać, i to na bardzo wysokim poziomie, przygotowanie w zakresie doktryn i zasad ewangelicznych, zawartych w Piśmie Świętym oraz w *Księdze Mormona* uznawanej za „jeszcze jedno świadectwo o Jezusie Chrystusie” i stanowiącej część oficjalnego nauczania Kościoła (Wójtowicz 15). Powinien zdobyć w ten sposób taką wiedzę o misjach, która doprowadzi go do zrozumienia i podbudowywania własnej wiary w rację ich prowadzenia. Wiedza ta powinna sprawić, że młodzież – bo najczęściej to właśnie młodzi mormoni wyjeżdżają na misję – będzie w stanie przygotować innych do percepcji ewangelicznych prawd (*Gospel Teaching* xi).

Zanim młodzi wyznawcy zdecydują się na wyjazd i udadzą się na misję, powinni przede wszystkim odkryć w sobie ku temu powołanie. Z pewnością łatwiej będzie podjąć to wyzwanie młodemu człowiekowi mającemu kogoś w rodzinie, kto już pracował jako misjonarz lub aktualnie przebywa w terenie; wtedy taka osoba ma wzorzec do naśladowania. Nieco trudniej jest tym, którzy albo dopiero przystąpili do wspólnoty, albo wręcz poczuli i rozpoznali w sobie pragnienie bycia misjonarzami. Przyjęło się w Kościele LDS, że po osiągnięciu 19. roku życia młody człowiek powinien wyruszyć służyć; jest to swoisty rytuał przejścia, właściwy praktyce tego związku wyznaniowego (Smith 9).

Zdecydowanie się na wyjazd na misję to zawsze bardzo osobiste postanowienie, wiąże się bowiem z odwiecznym Bożym planem rzeczy: poprzez misję nie tylko sam misjonarz zostaje obdarowany wiecznymi błogosławieństwami, ale także każdy, kogo spotyka na swej drodze. Władze Kościoła LDS zachęcają młodzież do pełnienia takiej właśnie posługi, zanim w jej życiu pojawią się inne ważne priorytety, takie jak rodzina, kariera czy studia.

Niekiedy odnosi się to metaforycznie do podróży samolotem, w trakcie której pasażer-mormon zagaduje do sąsiada, zamierzając przekonać go do swoich racji (Bennett 82-84). Z dyskusji ze znajdującym się obok pasażerem rodzą się zręby przyszłej ogólnej teorii, z której wynikają późniejsze działania misyjne. Na co dzień raczej rzadko można zetknąć się w pismach mormońskich z określeniem misjologia, częściej pojawiają się terminy praca misyjna czy misja, oznaczające dwuletni lub półtoraroczny pobyt chłopców i dziewcząt na pełnoetatowej służbie w jakiejś kościelnej jednostce geograficznej lub organizacyjnej, oddalonej od stałego miejsca zamieszkania misjonarza. Rzeczownik misjologia nie pojawia się na Konferencjach Generalnych, nie ma go również w podręcznikach kościelnych, a nawet w mormońskich przewodnikach misyjnych; brakuje także wzmianek o tym rzeczowniku podczas nauki w ośrodkach szkoleniowych, mimo istnienia rozległych programów misyjnych i stale rozwijających się placówek oświatowo-katechetycznych. Przykładowo, jeden z najważniejszych podręczników do misji, zatytułowany *Preach My Gospel: A Guide to Missionary Service*, nie dostarcza wyczerpującej ani żadnej systematycznej wiedzy o teorii i teologii misji; wydaje się, że konceptualizacja misji jest tutaj bardziej pojęciem abstrakcyjnym niż czymś skatalogowanym (Duffy 28-46).

Mimo pieczołowitości, z jaką traktują mormoni własną historię, sporządzenia pokaźnej liczby notatek misyjnych oraz dobrze opracowanej bazy teoretycznej, misjologia Kościoła LDS prawie w ogóle nie jest uwzględniana w pozamormońskiej dyscyplinie nauki misyjnej (Whittaker 466). Także w gronie teologów mormońskich tematyka misyjna jeszcze do niedawna nie cieszyła się popularnością i nie była przedmiotem zainteresowań: jedną z pierwszych prac, poświęconych omawianemu zagadnieniu, była natomiast rozprawa doktorska *The Mormon Missionary of the Nineteenth Century*, obroniona w 1991 r. na Uniwersytecie Wisconsin-Madison przez Rexa Thomasa Price'a Juniora.

1. Teoria misji proroka Josepha Smitha i początki ruchu misyjnego

1.1. Podwaliny rozwoju misyjnego Kościoła mormonów

Na dwa lata przed swoją śmiercią prorok nowej konfesji Joseph Smith napisał krótką notatkę o wzroście, postępie, prześladowaniach i wierze młodego Kościoła. Pisał, że prześladowania nie tylko nie zatrzymały krzewienia nowej wiary – prawdy, ale nawet „dolały paliwa do płomienia”. Założyciel Kościoła wymienił pierwsze sukcesy misyjne młodej wspólnoty: misjonarze mormońscy przebywali wtedy w Niemczech, Palestynie, Indonezji, a także w Australii (*Personal Writings* 241). Smith nigdy jednak nie sprecyzował swojego podejścia do misji w taki sposób, jak to uczynił odnośnie do organizacji kapłaństwa czy zarządzania Kościołem (Wood 186-187), lecz duch jego przesłań może w pewnym stopniu oddać jego przemyślenia o misyjnym podmiocie i przedmiocie.

Prorok przedstawił sylwetki początkujących misjonarzy jako ludzi, którzy „są dumni z powodu sprawy, której się podjęli, oraz świadomi swojej niewinności i prawdziwości swojego ustroju” (*Personal Writings* 247). Według tej wizji misjonarz ma być osobą wstrząsającą miastem lub wsią, ponieważ niesie deklarację prawdy ewangelicznej, stając się przyczyną nawracania oraz narzędziem rozprzestrzeniania wiary w cywilizowanym społeczeństwie. Istnieje tylko jedna, jedyna siła mogąca powstrzymać lub zakończyć pracę misyjną – Bóg Jehowa.

Smith wręcz zachęcał, żeby każdy mormon wyobrażał sobie siebie jako misjonarza i przenosił się w swoich marzeniach na tereny misyjne. Taka postawa odpowiadała jego antagonistycznemu nastawieniu wobec „ciążaru konwencji teologicznych, [...] oraz lęku przebijania się przez tzw. sakralne granice”, co, jak łatwo się domyśleć, tylko przeszkadzałoby misyjnemu zapalowi (Givens 2009, 107-108). Gwoli sprawiedliwości, należy wspomnieć, że Smith nie używał nigdy pojęcia misjonarz, ponieważ słowo to nie pojawiało się w objawieniach, a zastępował je rzeczownikami starszy, sługa bądź robotnik. W nauczaniu nowej religii słowa praca i służba występowały zamiennie, co było charakterystyczne dla języka denominacji protestantyzmu trzeciej fali (Estey 7).

Zanim Kościół JCh. ukształtował się w 1830 r. oraz przyjął formę znaną nam i dzisiaj, teoria misji stanowiła „silnik” napędzający mormońskie działania. W początkowej fazie rozwoju mormonizmu Smith czuwał nad krzewieniem wiary poprzez propagowanie tekstu *Księgi Mormona*. Powoływano do istnienia odrębne struktury kapłanów nadzorujących i prowadzących misję. Podczas misyjnej podróży w 1833 r. do kanadyjskiego Mount Pleasant sam prorok wygłaszał krótkie kazania misyjne, wędrując przez stany Illinois, Nowy Jork, Ohio i Pensylwania (*The Joseph Smith* 11-16).

W 1837 r. posłano do Anglii Hebera Kimballa, który rozpoczął na Wyspach Brytyjskich szeroką akcję misyjną: już w pierwszym roku istnienia misji ochrzczono 600 osób, rok później – jeszcze 727 (Hansen 10). Misja zakończyła się w 1890 r. konwersją ponad 50 000 osób – w taki oto sposób powstała pierwsza i najbardziej udana misyjna jednostka Kościoła LDS. W momencie śmierci założyciela religii mormońskiej (1844) wspólnota wiernych liczyła około 25 000 adeptów, a jej misjonarze działali na terenie Australii, Indii, Ameryki Południowej, Niemiec, Jamajki, Palestyny i Wysp Towarzystwa we wschodniej części Polinezji (Whittaker 463). Coroczna stopa wzrostu członków Kościoła wynosiła ponad 8%, sięgając na przełomie wieków liczby 250 000 wyznawców (Deseret Morning 634-637).

Mimo braku dokładnych wskazówek i precyzyjnego określenia pojęć pracy misyjnej Smith gorąco popierał indywidualną inicjatywę misjonarzy, którzy prowadzili ewangelizację sąsiednich terenów za pomocą egzemplarzy *Księgi Mormona*. Im bardziej wzrastała liczba nowicjuszy, tym bardziej poszerzało się grono misjonarzy. Początkowo Smith naśladował grupy protestantów, działające w Ameryce, jednocząc misjonarzy w stowarzyszenia misyjne. Jednak po 1831 r. działalność po nawracaniu nowych członków bardziej skonsolidowała się wokół idei objawieniowej będącej już wtedy *differentia specifica* młodej religii mormońskiej.

1.2. Myśl Josepha Smitha na temat misji

Jak już wyżej wspomniano, refleksje założyciela nowej religii dotyczące misji nie zostały precyzyjnie sformułowane, dlatego stanowią pewne wyzwanie dla biografów i historyków religii Kościoła JCh. Amerykański historyk i jeden z czołowych redaktorów spuścizny po Smicie, emerytowany profesor Uniwersytetu Columbia Richard L. Bushman (ur. 1931) podkreśla, że myśli proroka są trudne do analizowania, gdyż pochodzą głównie z objawień noszących cechę oralną i epigramatyczną. Nauk Smitha nigdy nie charakteryzował logiczny porządek, nie zostały usystematyzowane. Prorok nigdy nie wchodził w debaty i dyskusje: podstawowy argument stanowiła teza o niebiańskim źródle każdego objawienia, które – co w tej sytuacji jest oczywiste – nie może być dyskutowane, ponieważ *a priori* ma status bezbłędności (Bushman 2005, xxi).

Obecność osoby Josepha Smitha jawiła się jako centralny moment w pracy misyjnej: prorok osobiście wydawał rozkazy i instrukcje o charakterze misyjnym oraz wymagał od misjonarzy doniesień, publikując je później w czasopiśmie i dziennikach kościelnych. I, chociaż nie było żadnego odniesienia do tzw. twardej teorii prowadzenia pracy misyjnej, pierwsi misjonarze, w tym członkowie rodziny proroka, zawsze konsultowali się ze Smithem i radzili

się go w tej materii. Wszystkie decyzje natury teologicznej i administracyjnej były w pierwszej dekadzie istnienia tej grupy religijnej zdominowane przez jedną osobę, która ogłosiła siebie przywódcą ludu na mocy objawień i proroczej sukcesji (Fluhman 82).

Pierwsze rozważania o misjach pojawiają się u Smitha wraz z pierwszymi objawieniami, na rok przed założeniem Kościoła i spisaniem *Księgi Mormona*, czyli w 1829 r. W sporządzonych notatkach, listach i kazaniach znajduje się wiele wątków, które staną się później dla mormońskich misjonarzy źródłem natchnienia, motywacją do pracy poza swoim stałym miejscem zamieszkania oraz ogólnym konceptem idei bycia misjonarzem. Odnośnie do określenia terenu, gdzie należy poszukiwać gotowych do służby Bogu, tudzież nawróconych, Smith posługiwał się językiem apokaliptycznym, cytując fragmenty Pisma Świętego, mianowicie Ap 14,18 i J 4,35: „Zapuć swój ostry sierp i poobcinaj grona winorośli ziemi, bo jagody jej dojrzały!; Czyż nie mówicie: «Jeszcze cztery miesiące, a nadejdą żniwa?» Oto powiadam wam: Podnieście oczy i popatrzcie na pola, jak bieleją na żniwo”. Obecność wątku aniołów w tym passusie miała sugerować rychłe nadejście czasów ostatecznych. Sygnalizowało to konieczność praktykowania cnót przez robotników na żniwach (*Nauki i Przymierza* 4,6) w celu uniknięcia kary i zguby w dniu ostatecznym. Mimo iż ogólne przesłanie nie zostało przyjęte w sposób zrozumiały, Smith nakreślił wizję panującą wówczas w misyjnym dyskursie tamtych czasów. Obrazy zbierania dusz, pola pracy, rozpoczęcia służby Bożej miały służyć przekazywaniu orędzia misyjnego wspólnocie wiernych, a nie zachęceniu do ożywienia służby, tzw. *revival ministry*, które to ożywienie zaczynało kiełkować w amerykańskich wspólnotach protestanckich (Long 5). Dzieło misyjne niosło ze sobą obwieszczenie Ewangelii niechrześcijanom, co miało skutkować – jak twierdzili mormoni – pogłębieniem prozelityzmu i odbudowywaniem wspólnoty Ducha.

Zgromadziwszy biblijne motywy i uwzględnivszy przekaz z doznanych przez siebie objawień, Smith zarysował kontury pracy misyjnej: misjonarz niechym rolnik ma zająć się żniwem, gdyż czasy zbioru plonów nadchodzą. Przedmiotem misji w tej metaforze jest pszenica, a celem zbieranie jej, żeby móc później „zmagazynować zebrane zboże i uchronić je przed sądem”. Główną rolę odgrywa tutaj zdecydowanie żniwiarz – mężny sługa Boży, obchodzący pole i zaangażowany ze wszystkich sił w służbę; w tym samym czasie pszenica pozostaje bezimienną, anonimową rośliną. Obraz pola suponuje konieczność odejścia misjonarza z miejsca obecnego pobytu i zarazem sugeruje jego powrót [do grona kościelnego] z już nawróconymi. Takich swobodnych dywagacji i spekulacji na temat misji było wystarczająco sporo w okresie przed objawieniem *Księgi Mormona*: wiele osób, mając w kieszeni lub torbie kartki z owymi luźnymi myślami swego przywódcy, śmiało kierowało się w teren (Porter 1988, 73-89).

Rzekomo dane Smithowi objawienia nie precyzują terminu praca, dlatego jest on używany często przy opisywaniu niemalże każdej czynności adeptów tego Kościoła, począwszy od pracy misyjnej aż po budowę świątyń; niekiedy sam mormonizm określany jest jako praca. W dalszej perspektywie celem stało się także, poza służeniem Bogu, tłumaczenie i rozprowadzenie *Księgi Mormona* oraz znoszenie odrzuceń i przestrzeganie przykazań. Miało to uzasadniać doktrynę Syjonu: utworzenie Kościoła wraz z jego wiernymi, którzy przychodzą, by uczyć się Ewangelii. Techniczne rozumienie koncepcji Syjonu w doktrynie mormońskiej nastąpiło dopiero po przeniesieniu się wspólnoty do Kirtland w stanie Ohio (Chase 2012, 277).

Ostatnie objawienie, dotyczące misji i zaprezentowane przed przekazaniem *Księgi Mormona*, stanowiła wizja z 14 czerwca 1829 r. Poprzednio misją było m.in. ukazanie nowego Pisma i krzewienie owej Księgi w całym świecie; teraz Smith porównał siebie do apostoła Pawła, a swoich uczniów do poszerzonego grona Dwunastu. Tak jak apostołowie byli odpowiedzialni za misje i za chrzest w Kościele pierwszych dekad, tak dzisiaj mormoni powołani są do służenia pomocą w udzielaniu sakramentów i przeprowadzeniu ordynacji eklezjalnej. Nowe objawienie zawierało sugestię zaniechania sprzeciwu wobec innych Kościołów, oprócz tzw. Kościoła diabła, cokolwiek by to miało znaczyć. Zawierało ono również wątek soteriologiczny: zbawi się ten, kto się nawróci, przyjmie chrzest, uwierzy i przetrwa do końca. Następująco zwrócił się Smith do swojego ucznia Piotra Whitmera Jr.: „najcenniejszą rzeczą będzie głosić pokutę temu ludowi, abyś przywiódł do mnie dusze i spocząć mógł w królestwie mego Ojca” (*Nauki i Przymierza* 16,6).

Trudności i opór, także we własnym gronie, z którymi borykał się Smith podczas prób rozpowszechnienia *Księgi Mormona*, tylko wzmocniły zapał misyjny, co miało dowodzić słuszności słów proroka o rozpoczęciu walki dobra ze złem. Przyjęcie lub odrzucenie misji miało odtąd zadecydować o losie tych, którym głoszona będzie Ewangelia wraz z treściami zawartymi w *Księdze Mormona*, której rozpowszechnienie nazywano misją do krewnych i sąsiadów (Givens 2002, 58). Misjonarze natomiast oczekiwali od nawróconych przede wszystkim wierności nie tyle nawet Kościołowi, wspólnotie czy treściom nowego Pisma, ile nadprzyrodzonemu charakterowi źródła wspomnianej księgi (Givens 2002, 85).

Księga Mormona stała się centrum odniesień każdego misjonarza w jego pracy, jaką stanowiło nawracanie Amerykanów i innych narodów. Nauki Kościoła miały być głoszone „darmo dla wszystkich, prawdomównie, z wesołą radością i głosem donośnym”, a jeśli ktoś zlekceważyłby te rady, miał być zniszczony wraz ze swoją własnością (*Nauki i Przymierza* 19,33). Odtąd wędrowny prozelityzm mormonów przekształcił się w nieodzowną część doktryny Kościoła.

2. *Księga Mormona* źródłem i przewodnikiem powołania misyjnego

Z chwilą, kiedy nowe Pismo objawione pojawiło się w Kościele, każdy misjonarz miał posiadać jego egzemplarze do użytku wewnętrznego oraz w celu ich rozdania nowicjuszom i osobom zainteresowanym nową religią. Nicią przewodnią powołania każdego misjonarza stały się następujące słowa: „Oto nakazuję ci, abyś nie sądził, że cię powołano do nauczania, dopóki nie zostaniesz powołany. Poczekaj jeszcze trochę, aż będziesz miał moje słowo, moją opokę, mój kościół i moją ewangelię, abyś znał moje doktryny na pewno” (*Nauki i Przymierza* 12, 15-16).

Jedenaście dni po oficjalnej proklamacji początku sprzedaży *Księgi Mormona* Joseph Smith wraz z towarzyszącymi mu pięcioma starszymi formalnie, zgodnie z prawem stanowym, ogłosił powstanie Kościoła Chrystusa; niemalże natychmiast padło także wezwanie misyjne, skierowane do wiernych nowej wspólnoty religijnej (Bushman 2005, 109). We wszystkich notatkach misyjnych datowanych na 1830 r. *Księga Mormona* opisywana jest jako główne narzędzie i sedno przesłania misyjnego.

Pierwszym wyjazdem na misję zagraniczną już ukonstytuowanego Kościoła była wyprawa brata proroka J. Smitha Samuela, który począwszy od kwietnia, zaczął głosić w okolicy Nowego Jorku postulaty zawarte w *Księdze Mormona*, a od 30 czerwca 1830 r. – na północno-wschodnim obszarze Stanów Zjednoczonych i w Kanadzie. Mającego ze sobą 25 egzemplarzy *Księgi Mormona* do sprzedaży¹ (pozostającego bez zapasu jedzenia, pieniędzy i dodatkowej odzieży) S. Smitha nie przyjmowano z entuzjazmem, mimo iż udało się mu pozyskać przychylność Johna Greene’a, pastora Kościoła metodystycznego (Chase 2011, 230). Ponadto prasa sceptycznie odnosiła się do nowych misjonarzy, powątpiewając przede wszystkim w autentyczność dziwacznych twierdzeń, zawartych w mormońskim Piśmie (*Opening the Heavens* 241-242). Należy podkreślić, że S. Smith oficjalnie nazywany jest pierwszym misjonarzem Kościoła LDS (Crowther 12).

Najwcześniejsze wydanie *Księgi Mormona*, z 1830 r., prawdopodobnie stwarzało pozory zbyt biblijnego i surowego: stanowiło je 588 gęsto zadrukowanych stron w okładce z brązowej, cielejącej skóry; analogiczną postać miały w tamtych czasach jedynie bestsellery, słowniki i właśnie Biblia (Jones 38). Czasem twierdzi się, że to dzięki *Księdze Mormona* Kościół LDS przetrwał w latach 30. XIX w., ponieważ to ona stanowiła najbardziej widoczny składnik nowej religii, wyróżniając ją spośród innych grup i denominacji chrześcijańskich wspomnianego okresu (Givens 2002, 64-65).

¹ Pierwsze egzemplarze *Księgi Mormona* sprzedawano w cenie \$1,75, ale rychło koszty zostały obniżone do \$1,25 (Porter 1993, 53-59).

Co ciekawe, wędrowni kaznodzieje-misjonarze niewiele czerpali z przesłania *Księgi Mormona*, odwołując się do Pisma raczej jako do znaku dni ostatnich. Niemniej jednak Pismo to zawierało szczegółową historię spotkań misjonarskich, a także zasady pracy misyjnej, mające wzmocnić postawę wiernych i nowicjuszy co do tematyki eschatologicznej w celu odzyskania byłej duchowej potęgi starożytnego Izraela, do czego zresztą dążyli mormoni (Underwood 79).

Jednym z najbardziej wymownych wątków misyjnych w *Księdze Mormona* jest alegoria oliwki. Jakub, bohater narracji, przejmuje płaszcz prorocki z ramienia starszego brata Nefi, o czym mówi fragment *Pisania*, autorstwa biblijnego proroka Zenosa. Zenos porównuje Izrael z ukształtowanym, szlachetnym drzewem oliwnym, które gospodarz miał w swojej winnicy. Oliwka starzała się i w końcu zaczęła obumierać. Wtedy to gospodarz kazał odciąć martwą koronę drzewa, wrzucić do ognia, a na jej miejsce przeszczepić gałęzie z dziczki oliwnej: „Nieważne, jeśli korzeń tego drzewa spróchnieje, bo będę mógł zachować jego owoc dla siebie” (*Księga Mormona*: Jak. 5, 1-10). Alegoria umieszcza mormonów w winnicy, aby mogli współpracować z gospodarzem, którym jest Bóg. Jest tutaj także zawarta informacja, do kiedy mają pracować owi słudzy i misjonarze: „tak pracowali z całą pilnością, zgodnie z przykazaniami Pana winnicy, aż złe gałęzie zostały wyrzucone z winnicy, a Pan zachował sobie drzewa, które ponownie wydały naturalny owoc. Stały się one niczym jedno i ich owoc był jednakowy” (*Księga Mormona*: Jak. 5, 74).

Dalsze wersety mówią o nadejściu czasu, w którym ponownie pojawi się zły owoc. Wówczas Pan winnicy zachowa sobie dobry owoc, zły wyrzuci, a Jego winnica zostanie spalona. Omawiana alegoria uzmysławia nam rolę mormońskiego misjonarza, jaką ma on do odegrania: misjonarz „naprawia” Izrael-winnicę, który wyrwał się spod kontroli Pana. Przesłanie skierowane jest do Izraela (co zresztą wynika z tekstu), czyli do chrześcijaństwa, będącego gałęzią wyrosłą z pnia judaistycznego; nie ma tutaj na razie mowy o innych religiach. Podobne wątki – samozagłady i destrukcji – ale już w odniesieniu do cywilizacji amerykańskiej, wciąż pojawiają się na kartach *Księgi Mormona*.

Księga Mormona rozwija zupełnie odmienną koncepcję rozproszenia Izraela, tworząc historię i geografę niemające potwierdzenia w Biblii, ponieważ to Ameryka przedstawiona jest jako Ziemia Obiecana. W tym czasie, podobnie jak inne ruchy protestanckie pierwszej połowy XIX w., również mormoni kładli akcent na odbudowę pierwotnej wspólnoty chrześcijańskiej; J. Smith skupił uwagę na powrocie do bardziej pierwotnych czasów Przymierza z Bogiem, mówiąc o upadku pierwotnej religii chrześcijan (*Księga Mormona*: 1 Ne. 19, 21, 22, 30; 2 Ne. 6, 10; Jak. 5; He. 7; 3 Ne. 21; Et. 13; Sł. Morm. 3, 5).

Analogicznie jak nie było słowa misjonarz w objawieniach proroka Josepha Smitha, tak nie ma go również w *Księdze Mormona*, aczkolwiek postawa

misyjna jest silnie odczuwalna w zachowaniu takich bohaterów z *Księgi Almy*² jak młody Alma, Amulek i synowie Mosjasza. Mowa tutaj o opowieściach o nakazie misyjnym wśród upadłych Nefitów, niecywilizowanych Lamanitów i apostatów Zoramitów. Każda z tych opowieści świadczy o trosce o dobrobyt narodów-ignorantów oraz o podejmowanym przez misjonarzy ryzyku głoszenia chrześcijańskiej prawdy wśród złowrogich ludów. Niegodziwi Nefici zmuszają Almę i Amuleka do oglądania mordu konwertytów i spalania ich świętych pism w miejscowości Ammonihah (*Księga Mormona*: Al. 14, 8-9). Inny fragment *Księgi Almy* mówi o Bożej pomocy osłaniającej nieuzbrojonego Ammona na terytorium wroga, gdzie głosi on Słowo Lamanitom. Właśnie ta nadprzyrodzona pomoc sprawia, że król Lamoni wierzy słowom misjonarza, który wielu chrzci oraz zakłada pośród nich Kościół (*Księga Mormona*: Al. 17-19).

W każdym przytoczonym powyżej fragmencie misjonarz znajduje się w komunikacji liniowej, zawsze czuje się wysłany na misję i tylko jego tradycja religijna dysponuje pełnią prawdy. Misjonarz zajmuje tutaj wyjątkową pozycję, gdyż to jedynie on ma dostęp do wspomnianej pełni; w odniesieniu do niego przedmiot misyjny tudzież ci, których należy nawrócić, albo nie posiadają takiej prawdy, albo utracili ją z powodu oszustwa, spiskowania lub niewłaściwego zachowania. Jeśli chodzi o konsekwencje niewiary, ukazane są jedynie możliwe skutki duchowe; brak tutaj potrzeb i cierpień osadzonych w konkretnym czasie (Golding 64).

Główna idea misji wykracza jednak poza dwubiegunowy obraz pracownika w winnicy i cierpiącego kaznodziei. *Księga Mormona* ugruntowała solidną bazę do przeprowadzenia misji na zasadzie ukształtowania królestwa niebiańskiego już na ziemi jako antycypacji *eschatonu*. Misja ma być skutecznym narzędziem odzyskania starożytnego Izraela przed końcem czasów i zarazem efektywnym, ostrzegawczym głosem oraz aktywną służbą sakramentalną na rzecz tych, którzy zatracili Ducha.

3. Paradygmat misyjny we wczesnym nauczaniu mormońskim

3.1. Misja jako służba

Brak posługiwania się określeniem misja we wczesnych pismach proroka Smitha może przysporzyć sporo trudności przy próbie oddzielenia służby rozumianej jako chrześcijańskie powołanie od służby postrzeganej jako pro-

² *Księga Almy*, będąca dziewiątym rozdziałem *Księgi Mormona*, opisuje kronikę Almy – pierwszego naczelnego sędziego nad ludem Nefiego i wyższego kapłana w Kościele, oraz wojny Nefitów z Lamanitami (*Księga Mormona* 178).

zelityczna działalność. W początkowej fazie istnienia i rozwoju Kościoła LDS oba znaczenia pokrywały się niejako ze sobą, ponieważ młodej wspólnocie zależało na głoszeniu swoich prawd za pomocą *Księgi Mormona* w szerszym gronie odbiorców. Misjonarze stawali się powoli samowystarczalną jednostką, która nie tylko odgrywa rolę wędrownego kaznodziei, ale jest także obciążona bardzo konkretnymi obowiązkami i funkcjami, typu organizacja udziału w cyklicznych, kwartalnych konferencjach o nauczaniu zasad Ewangelii i ważności sakramentów czy też w kongregacjach mających nie tylko niepokoić słuchaczy zbliżającym się końcem świata, ale i zachęcać wszystkich wiernych do wspomnianej służby. Towarzystwo tych, którzy głosili i rozpowszechniali Słowo, tudzież tych, którzy słuchali i przyłączali się do gremium świętych, jak nazywali i nadal nazywają siebie mormoni, zaczęło tworzyć grupę bliskich sobie – poprzez więzy duchowego pokrewieństwa – osób (Bushman 2012, 205).

Kiedy liczba nawróconych wzrosła, Smith zaczął dywersyfikować zadania swoich misjonarzy, posyłając ich do pełnienia konkretnych funkcji. Promowanie nowego ruchu zaczęło wtedy poniekąd odsuwać na margines; bardziej zajęto się organizowaniem różnorodnych wymiarów działalności eklezjalnej, które stanowiłyby trwałe fundament nowej grupy wyznaniowej. Służba na rzecz Kościoła zaczynała już być postrzegana jako rodzaj misji, a każdy wierny w pewnym sensie stawał się misjonarzem. Wtedy to właśnie tworzyła się misyjna tożsamość mormońska, będąca do dnia dzisiejszego atrybutywną cechą przedstawicieli tego ruchu religijnego.

We wrześniu 1830 r. po raz pierwszy w swoim objawieniu odniósł się Smith do pojęcia służba w znaczeniu misja: misja została zdefiniowana za pomocą różnych symboli, będących elementami z poprzednich objawień, takich jak język głoszących, bielejące pole żniw, radość i godność pracy robotnika (Golding 66). W objawieniu tym J. Smith „pracuje” z obrazem misjonarza na przykładzie Thomasa Marsha. Mimo motywu zbiorów, eschatologicznej przypowieści i nakazu ewangelizowania pojawia się bezpośrednio odniesienie do definicji misji: Marsh ma na krótki czas pozostawić rodzinę, przygotowując Kościoły do zebrania. Misja zaczyna być postrzegana poprzez pryzmat ruchu fizycznego, przemieszczenia się wraz z indywidualnym w nią zaangażowaniem: na misję się odtąd „jeździ”, a nie „czyni się” ją lub „poszukuje się” jej. Misjonarz zaczyna mówić o „swej misji” tudzież o „misji w terenie”, stając się niejako posiadaczem misji. To jednak nie oznacza, że Bóg zmienia swoją rolę, stając się jedynie obserwatorem; mormoni twierdzą, że jest On wówczas strażnikiem wypełnienia owej misji (*Nauki i Przymierza* 31,13).

3.2. Misja a Kościół i millenaryzm mormoński

Uporządkowanie ordynacji kapłańskiej i funkcji osób posługujących w Kościele – apostołów, starszych i kapłanów – doprowadziło także do usystematyzowania nauczania obejmującego przyszłe czasy (Prince 47-50). Do Kościoła należeć mogły tylko te osoby, które były odpowiedzialne i zdolne do prawdziwego nawrócenia, dlatego wprowadzono zakaz chrztu niemowląt. Chrztost ten, mimo nieistnienia takiego zakazu w Biblii, zaczęto postrzegać jako czyn niewłaściwy (Mueller 94). W oczach mormonów sprzeciw wobec chrztu dzieci stał się znakiem powrotu do epoki apostołskiego chrześcijaństwa.

Zanim młoda wspólnota przeniesie się w 1831 r. do Ohio, Smith poprzez nowe objawienia uporządkuje relacje zachodzące między misjonarzami, niemormonami i prawem religijnym. Zgodnie z objawieniem z 6 kwietnia 1830 r. chrzczone miały być nawet osoby niebędące mormonami, ponieważ Kościół LDS jawił się jako Kościół ustanowiony w dniach ostatnich, jako Nowe i Wieczne Przymierze, które zastąpiło martwe dzieła dawnego Przymierza. Było to nowe podejście do sprawy głoszenia Słowa: misjonarze mieli odtąd ewangelizować także chrześcijan bez względu na ich chrztost w jakiegokolwiek wspólnocie kościelnej. Zupełnie inaczej postrzegano tutaj misje niż w powstających w Ameryce międzywyznaniowych stowarzyszeniach protestanckich: praca misyjna polegała tu na prozelityzmie osób innych wyznań lub bezwyznaniowców, a nie na wysyłaniu misjonarzy do innych grup i sekt chrześcijańskich.

Swoją postawą misyjną mormoni przeciwstawili się wszystkim pozostałym wspólnotom i Kościołom chrześcijańskim: głosili, że wiara w Jezusa nie jest wystarczająca do zbawienia, gdyż konieczne jest spotkanie z Syjonem, żeby „Pan Zastępów nie spalił ciało, a kielich oburzenia Bożego nie przepelnił się” (The Joseph Smith Papers: Revelations and Translations 43-51). Joseph Smith podzielał wiele protestanckich poglądów dotyczących misji – wszyscy czuli się zobligowani do przekształcenia i naprawy świata, a więc każdy misjonarz poniekąd mógł uważać się za robotnika Syjonu – z jednoczesnym wprowadzaniem nowych elementów. Różnica zewnętrzna polegała na nieco innym postrzeganiu tych, których należało nawracać: pogan dla protestantów, a Lamanitów dla mormonów.

Dyskusja o zbliżającym się królestwie Jezusa wywarła silny wpływ na rozwój misji w Ohio. Poszukiwanie darów duchowych wielu nawróconym kojarzyło się z przepowiedniami z *Księgi Mormona*, a Kościół LDS uchodził za prawdziwą wspólnotę Chrystusa. Już po przeniesieniu się do Kirtland Smith rozpoczął nową fazę w teologii misji: podczas gdy protestanci kładli akcent na osobistą pobożność, misjonarze w gronie mormonów uwydatniali przyszłą, niebiańską chwałę, co doprowadziło do prób utworzenia podwalin społeczeństwa komunalnego jako synonimu Kościoła na ziemi. Misja zaczyna być rozu-

miana jako zebranie wszystkich wiernych pod władzą Syjonu, ponieważ świat jest zły; okazuje się to również przyczyną emigracyjnej fali nowicjuszy z terenów misyjnych (na przykład z Wielkiej Brytanii) do Stanów Zjednoczonych Ameryki (Cowan 3-14). Zasadniczą przesłanką misjonarzy stało się głoszenie skruchy jeszcze przed mającą nastąpić Paruzją. Wysyłanie misjonarzy do nowych miejsc i zakładanie tam Kościołów pozostawało zatem nadal aktualne.

Pokolenie mormonów z lat 40. XIX w. do takiego stopnia przenikała idea misji, że właściwie nie było członka Kościoła, który nie byłby pewien, czy jego generacja nie jest ostatnią, a jej dzieło nie zmierza ku ujrzeniu Drugiego Przyjścia. Konfrontacja ze światem wymusiła jednak na mormonach osłabienie intensywności przesłania apokaliptycznego i skoncentrowanie się raczej na obronie własnej doktryny (Underwood 139-142). *Księga Mormona* poszerzyła biblijne rozumienie narodu wybranego, ponieważ połączyła rdzennych mieszkańców Ameryki z ludem przedizraelickim. Przymierze zostało niejako rozciągnięte na żyjących jeszcze przed patriarchami. Ucieczka do Utah, która rozpoczęła się w 1846 r. z powodu prześladowań, miała być znakiem i nawiązaniem do wyjścia ludu wybranego z Egiptu oraz początkiem nowego etapu misji po zbudowaniu Nowego Jeruzalem, którym stać się miało miasto nad Jeziorem Słonym.

Od lat 40. XIX w. dyskurs misyjny zaczął pozbywać się barw apokaliptyki; teraz na pierwszym planie pojawiają się idee gromadzenia i przywracania. Tryumfalny powrót Jezusa Chrystusa był oczekiwany tuż po spełnieniu obietnicy przywrócenia Syjonu na amerykańskiej ziemi. Na rok przed swoją śmiercią Smith uznał, że Drugie Przyjście nastąpi nie wcześniej niż wtedy, gdy sam prorok będzie miał 85 lat, czyli nie wcześniej niż w 1890 r., bez wskazania na konkretny termin lub datę (Ankerberg i Weldon 270). Można powiedzieć, że w taki oto sposób J. Smith położył podwaliny pod mormońską teologię misji, składającą się z trzech czynników: zbierania Izraela, motywacji millenarystycznej oraz centralizacji działalności misjonarzy poprzez erylowanie placówek i biur misyjnych w różnych miejscach (Golding 113).

Podsumowanie: aktualny stan misyjnego dzieła Kościoła LDS

Zderzenie z rzeczywistością suponowało zmianę postrzegania modelu misyjnego, co miało miejsce we wczesnej fazie mormońskiej historii, mianowicie wtedy, kiedy to Kościół LDS zmuszany był do ciągłego pielgrzymowania na zachód kontynentu. Przełom stuleci nie był najłatwiejszym okresem w dziejach Kościoła JCh., niemniej jednak wspólnota rozwijała się, zapuszczając korzenie. W 1890 r., wraz z odejściem od praktyki wielożeństwa, mormoni poczęli zyskiwać szacunek w oczach społeczeństwa, co m.in. umożliwiło im

skuteczniejszą pracę misyjną (Lanier Britsch 22). Misjonarze zaczęli pojawiać się w dość egzotycznych jak na Kościół mormoński zakątkach świata, na przykład w Japonii i w Ameryce Łacińskiej, gdzie misja nie zawsze kończyła się sukcesem, mianowicie z powodu mocnego zakorzenienia tam katolicyzmu.

Obydwie wojny światowe nie przyczyniły się do działalności misyjnej: wielu młodych chłopców, którzy mogli zostać misjonarzami, zaciągnięto do wojska; w połowie XX w. większość wyznawców religii mormońskiej nadal mieszkała w stanie Utah. Lata 50. ubiegłego wieku przyniosły prawdziwe ożywienie misyjne, co tłumaczy się solidnym zabezpieczeniem finansowym zarówno poszczególnych członków, jak i całej wspólnoty. Mimo udziału wielkiej rzeszy młodych mormonów w wojnach w Korei i Wietnamie, jeszcze większa liczba młodzieży wyruszyła wtedy na podbój nowych terenów misyjnych. Trzeci i chyba najważniejszy czynnik stanowiła metamorfoza nastawienia ciała kierowniczego Kościoła do pracy misyjnej.

Istotne zmiany w dziejach misji wspólnoty mormońskiej miały miejsce w 1974 r., kiedy to zaczęto zwiększać liczbę placówek misyjnych i ekspansję religijną mormonów na całym świecie. Pod koniec grudnia 1973 r. 12. prezydent Kościoła Spencer W. Kimball (kadencja 1973-1985) zachęcił podczas swojego wystąpienia – jak żaden inny przed nim – do „wydłużenia kroku” w kwestii służenia misyjnego (Kimball 3-14). Wówczas to jeden ze starszych Kościoła, przewodniczący komisji ds. misji, a obecnie jego 16. prezydent (kadencja od lutego 2008 r.) Thomas S. Monson tak scharakteryzował misyjny zapał S.W. Kimballa:

Prezydent Kimball naprawdę ma ducha misyjnego. Jego dynamizm ukierunkował rozwój misji, jego długoletnie doświadczenie oraz powołanie przez Pana na Proroka, Widzącego i Objawiciela wywarły olbrzymi wpływ na ruch misyjny, powodując wzbudzenie, jedno z największych w historii Kościoła (Monson 8).

W latach 70. minionego stulecia szybko rozbudowywano ogólną strukturę misji, wzrastała też liczba pełnoetatowych misjonarzy, a większość placówek misyjnych obejmowała ponad 100 osób (Lanier Britsch 22). Wtedy to upadek systemu kolonialnego spowodował podważenie autorytetu byłych kolonizatorów, którzy często kojarzeni byli z chrześcijańskimi misjonarzami, głównie z Kościoła katolickiego, w mniejszym zaś stopniu ze wspólnot protestanckich. To wszystko ułatwiło i ułatwia mormonom przeprowadzenie misji wraz z krytyką szybko laicyzującego się Zachodu, gdzie zaczynają dominować ideały i wartości spod znaku rewolucji obyczajowej 68. roku (Robert 68).

Na corocznych, generalnych konferencjach poświęcono ostatnio misjom sporo uwagi, a pytania kierowane do młodzieży: Czy jesteście przygotowani do służby? Czy chcecie pracować? (*Who will bring 7*), niemalże stały się ży-

ciowym mottem młodych wyznawców Kościoła Jezusa Chrystusa Świątych w Dniach Ostatnich.

THE THEOLOGY OF MISSIONARY MOVEMENT
IN THE TEACHING OF THE EARLY CHURCH OF JESUS CHRIST
OF LATTER-DAY SAINTS (MORMONS)

SUMMARY

Mormons are particularly concerned about missionary work, putting much effort into converting non-Mormons into their faith. The proposed text attempts to focus on the goals of the missionary activity of this *quasi*-Christian new religious movement, to explain the processes by which the Mormons formed their view of conversion and how to achieve them in daily life during missionary work at the early stages of the history of the denomination. An analysis of the idea of mission in the teaching and practice of the Church of Joseph Smith allows us to gain an understanding of the general theological and anthropological principles of modern Mormonism.

Keywords: *The Book of Mormon*; mission; Mormonism; proselytizing; revelation

Słowa kluczowe: *Księga Mormona*; misja; mormonizm; nawracanie; objawienie

BIBLIOGRAFIA

- Ankerberg, John. Weldon, John. *What Do Mormons Really Believe?: What the Ads Don't Tell You*. Eugene: Harvest House Publishers, 2002.
- Bennett, William H., „Be a Missionary – Always – Everywhere You Go!”. *Ensign* 2.7 (1972): 82-84.
- Bushman, Richard L. *Believing History: Latter-day Saint Essays*. New York: Columbia University Press, 2012.
- Bushman, Richard L. *Joseph Smith: Rough Stone Rolling*. New York: Alfred A. Knopf, 2005.
- Chase, Randal S. *Church History Study Guide, Pt. 1: 1805-1832*. Washington: Plain & Precious Publishing, 2011.
- Chase, Randal S. *Church History Study Guide, Pt. 2: 1831-1844*. Washington: Plain & Precious Publishing, 2012.
- Cowan, Richard O. “Opening the British Mission: 1837 to 1841”. *Unto Every Nation: Gospel Light Reaches Every Land*. Red. Donald Q. Cannon. Richard O. Cowan. Salt Lake City: Deseret Book, 2003. 3-26.
- Crowther, Duane S. *The Life of Joseph Smith (1805-1844). An Atlas, Chronological Outline and Documentation Harmony*. Bountiful: Horizon's Publishers & Distributors, Inc., 1989.
- Deseret Morning News 2007 Church Almanac*. Salt Lake City: Deseret News, 2006.
- Duffy, John-Charles. „The New Missionary Discussions and the Future of Correlation”. *Sunstone Magazine* (2005) 138: 28-46.

- Estey, Ken. *A New Protestant Labor Ethic at Work*. Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2011.
- Fruhman, J. Spencer. "Early Mormon and Shaker Visions of Sanctified Community". *BYU Studies Quarterly* 44. 1 (2005): 79-110.
- Givens, Terry L. „Joseph Smith: Prophecy, Process, and Plenitude”. *Joseph Smith Jr.: Reappraisals after Two Centuries*. Red. Reid L. Neilson. Terryl L. Givens. New York: Oxford University Press, 2009.
- Givens, Terry L. *By the Hand of Mormon: The American Scripture that Launched a New World Religion*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Golding, David. *The Foundations and Early Development of Mormon Mission Theory (CGU Theses & Dissertations)*. Claremont: Claremont Graduate University, 2010.
- Gospel Teaching and Learning: A Handbook for Teachers and Leaders in Seminaries and Institutes of Religion*. Salt Lake City: Intellectual Reserve, Inc., 2012.
- Hansen, Gary B. *A Firsthand Account of the New Era in Great Britain: 1958-1961. Establishing the full church program in Great Britain 121 years after the first LDS missionaries were sent there in 1837 to "save the church"*. bmw, 2015.
- Jones, Gerald E., "The Journey of an 1830 Book of Mormon". *Journal of Book of Mormon Studies* 10 1 (2001): 36-43, 79.
- Kimball, Spencer W. „When the World Will Be Converted”. *Ensign* 4.4 (1974): 3-14.
- Księga Mormona: Jeszcze Jedno Świadcstwo o Jezusie Chrystusie*, Salt Lake City: Wydawnictwo Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich 2012.
- Lanier Britsch, Ralph. „Mormon Missions: An Introduction to the Latter-day Saints Missionary System”. *International Bulletin of Mission Research* 3.1 (1979): 22-27.
- Long, Kathryn T. *The Revival of 1857-58: Interpreting an American Religious Awakening*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Monson, Thomas S. „Status Report on Missionary Work”. *Ensign* 7.7 (1977): 8-11.
- Mueller, Warren M. *Truth Seeker: Mormon Scriptures & The Bible: Ani Interpretation of Another Testament of Jesus Christ*. Bloomington: iUniverse, 2014.
- Nauki i Przymierza Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich*. Salt Lake City: Wydawnictwo Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, 1989.
- Opening the Heavens: Accounts of Divine Manifestations, 1820–1844*. Red. John W. Welch. Erick B. Carlson. Salt Lake City: Deseret Book; Provo: Brigham Young University Press, 2005.
- Personal Writings of Joseph Smith*. Red. Dean C. Jessee. Salt Lake City: Deseret Book; Provo: Brigham Young University Press, 2002.
- Porter, Larry C. "The Book of Mormon: Historical Setting for Its Translation and Publication". *Joseph Smith: The Prophet, The Man*. Red. Charles D. Tate. Susan Easton Black. Provo: Religious Studies Center, Brigham Young University, 1993. 49-64.
- Porter, Larry C. „The Field Is White Already to Harvest’: Earliest Missionary Labors and the Book of Mormon”. *The Prophet Joseph: Essays on the Life and Mission of Joseph Smith*. Red. Susan Easton Black. Larry C. Porter. Salt Lake City: Deseret Book, 1988. 73-89.
- Prince, Gregory A. *Power from On High: The Development of Mormon Priesthood*. Salt Lake City: Signature Books, 1995.
- Robert, Dana L. *Christian Mission: How Christianity became a World Religion*. Malden: Wiley-Blackwell, 2009.
- Smith, Jimmy R. *Mormon Mission Prep: A Practical Guide to Spiritual and Physical Preparation*. Salt Lake City: Intellectual Reserve, Inc., 2011.
- The Joseph Smith Papers: Journals, vol. 1*. Red. Dean C. Jessee. Mark Ashurst-McGee. Richard L. Jensen. Salt Lake City: The Church Historian’s Press, 2008.
- The Joseph Smith Papers: Revelations and Translations*. Red. Robin Scott Jensen. Robert J. Woodford. Steven C. Harper. Salt Lake City: The Church Historian’s Press, 2009.
- Underwood, Grant. *The Millenarian World of Early Mormonism*. Urbana: University of Illinois Press, 1993.

- Whittaker, David J. „Mormon Missiology: An Introduction and Guide to the Sources”. *The Disciple as Witness: Essays on Latter-day Saint History and Doctrine in Honor of Richard Lloyd Anderson*. Red. Stephen D. Ricks. Donald W. Parry. Andrew H. Hedges. Provo: Foundation for Ancient Research and Mormon Studies, Brigham Young University, 2000. 459-538.
- Who Will Bring the Gospel to Them? *The New Era* 43.10 (2013): 7.
- Wood, Timothy. „The Prophet and the Presidency: Mormonism and Politics in Joseph Smith’s 1844 Presidential Campaign”. *Journal of the Illinois State Historical Society* 93. 2 (2000): 167-193.
- Wójtowicz, Artur. *Bóg mormonów*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003.

SERGIUSZ ANOSZKO, historyk, teolog. Od 2016 r. doktorant w Katedrze Religio-
logii i Dialogu Międzyreligijnego Instytutu Dialogu Kultury i Religii na Wydzia-
le Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
Zainteresowania naukowe: nowe ruchy religijne (scjentologia, bahaizm, mormo-
nizm), teologia i socjologia religii, fenomenologia religii, geopolityka, historia
ponowoczesności oraz stosunki międzynarodowe.